

Takács-Sánta András

A közlegelők komédiája

*A közösségek újrafelfedezése
mint kiút az ökológiai válságból*

KÖRNYEZET ÉS TÁRSADALOM
XXI. SZÁZADI FORGATÓKÖNYVEK

L'Harmattan

A KÖZLEGELŐK KOMÉDIÁJA

A KÖZÖSSÉGEK ÚJRAFELFEDEZÉSE
MINT KIÚT AZ ÖKOLÓGIAI VÁLSÁGBÓL

Takács-Sánta András

TARTALOMJEGYZÉK

A tudományt nem úrlények művelik (Előszó)	9
1. A közlegelők tragédiája és komédiája	13
Mese a közlegelők tragédiájáról	13
Környezeti problémák mint a közlegelők tragédiái	14
Hogyan kerülhetjük el a tragédiát?	15
A kormányzati rendszer által alkotott törvények, szabályozások, illetve ösztönzők	17
(Kis)közösségi, nem kormányzati társadalmi folyamatok	19
Ismeretterjesztés (attitűdök megváltoztatása és informálás a cselekvési lehetőségekről)	20
Az értékrend és a világnézet megváltoztatása	21
A leghatékonyabb megoldás: a megközelítések sokfélesége	23
2. Csendes-óceáni szigetek mint közlegelők	25
A közlegelők tragédiája a Húsvét-szigeten	26
Tikopia társadalma, amely elkerülte a közlegelők tragédiáját	28
Tikopia környezettörténete	29
A közlegelők tragédiájának elkerülése Tikopián	30
A kormányzati rendszer által alkotott törvények, szabályozások, illetve ösztönzők	32
(Kis)közösségi, nem kormányzati társadalmi folyamatok	33
Egy közbülső szint: a maruk	34
Ismeretterjesztés	34
Az értékrend és a világnézet megváltoztatása	35
Megvitatás	36
Tanulságok a mai társadalmak számára	37
3. Modell az emberi bioszféra-átalakítás mögött húzódó okok rendszerezésére	41
Közvetlen hajtóerők	41
Közvetett hajtóerők	44
A modell	44
4. Az ökolokalizmus vázlata	47
Mértékletesség	47

Ökohatékonyság	48
Gondolkodásmód és intézmények	49
Az ökolokalizmus mint harmadik út	49
5. Helyi (kis)közösségek mint az ökolokalizmus kulcsszereplői	51
A jelenlegi társadalmi szereplők tehetetlensége és új szereplők szükségessége	51
A közösség definíciója és az ökológikus helyi közösségek tipológiája	53
A tragédia négy elkerülési lehetőségének ötvözése az ökológikus helyi közösségek révén	56
6. Hogyan törhetne át az ökológiai politika? – Kiegészítés a helyi közösségek kulcsszerepléhez	59
7. Komplex ökológikus életmód-alternatívát megvalósító helyi közösségek a vidéki Magyarországon	65
Kutatási kérdések	66
Módszerek	66
A vizsgált közösségek bemutatása	69
Eredmények és megvitatás	71
Demográfiai jellemzők	72
Környezetkímélő viselkedés	73
Világnézet és értékrend	75
Közösség: vallás és vezetés	78
Kapcsolat a külvilággal	81
Összefoglalás és továbblépési irányok	83
8. Akciókutatásaink részletesebb bemutatása és néhány eddigi tanulsága	85
Nagybörzsöny	85
Kóspallag	89
A nagybörzsönyi és a kóspallagi akciókutatás értékelése és összehasonlítása	90
9. Összefoglalás és fő tanulságok	93
Függelék	97
Irodalomjegyzék	99

A TUDOMÁNYT NEM ŰRLÉNYEK MŰVELIK (ELŐSZÓ)

Ez a könyv tudományos munka, ám távolról sem értéksemleges. Hogyan lehetséges ez? Lehet-e a tudomány értékek iránt elkötelezett? Nem csorbítja-e ez az elköteleződés az objektivitást, a modern tudomány egyik alapkövetelményét?

A tudomány művelőinek többsége előszeretettel helyezi magát a semleges, objektív külső szemlélő pozíciójába, aki pusztán leírja a világ történeteit. Mint ha a kutatók valamiféle űrlények lennének, akik a Földbolygóra tévedtek, és személyesen nem érintettek kutatásuk tárgyában. Abban pedig végképp nem, hogy világunk merre halad. „A tudomány dolga a világ leírása, megismerése, nem pedig a megváltoztatása” – hallhatjuk sokszor.

Csakhogy a tudománynak ez az értéksemleges, pusztán a világ leírására szorító képe egy hamis mítosz. Ha továbbra is ragaszkodunk ehhez a képhez, akkor továbbra is becsapjuk magunkat. Mi, kutatók valójában – milyen meglepő – nem vagyunk űrlények. Ugyanannak a társadalomnak, ugyanannak a kultúrának vagyunk a tagjai, mint bárki más. Ugyanúgy emberek vagyunk, akik nem tudjuk függetleníteni magunkat a társadalmi problémáktól, és akiknek az értékrendjét és világnézetét nagymértékben meghatározza annak a kultúrának a gondolkodásmódja, amelynek mi is részei vagyunk. Értékrendünk és világnézetünk pedig nagy mértékben befolyásolja kutatási tevékenységünket – kezdve azzal, hogy milyen kutatási témát választunk, egészen a publikációkig. Nem is történhet ez másképp. Roppant nehéz elképzelni egy olyan kutatót, aki munkahelyére beérve leadja az agyát a ruhatárban, és berak helyette egy másikat, hogy értéksemleges módon tudja kutatásait végezni.

Ám miképp lehet akkor értékes, színvonalas tudományos munkát végezni? Ha minden kutató bizonyos értékek, illetve meggyőződések iránt elkötelezett, van-e egyáltalán értelme objektivitásról beszélni? Születhetnek-e olyan tudományos eredmények, amelyek nem súlyosan torzítottak a kutató gondolkodásmódjának irányába? Egyfelől el kell fogadnunk, hogy ez a torzítás bizonyos fokig kiküszöbölhetetlen. Másfelől viszont nekünk, kutatóknak törekednünk kell arra, hogy minél inkább enyhítsük ezt a torzítást. Ennek egyetlen lehetséges módja van: a folyamatos önreflexió. Minél inkább tudatában kell lennünk értékrendünknek és világnézetünknek, lépten-nyomon vizsgálunk kell, hogy ezek miként befolyásolhatják eredményeinket, és törekednünk kell arra, hogy minél kevésbé tegyék. Így tudjuk közelíteni – bár soha el nem érni – az objektivitás ideálját.

A fentiek értelmében magam egy percig sem igyekeztem értéksemleges könyvet írni. Nem is tehettem volna, hiszen nyilvánvalóan a vizsgálódásaim sem értékfüggetlenek. Olyan kutató vagyok, aki nem csupán megismerni és leírni akarja a világot (pontosabban annak egy szeletét), hanem szeretne segídezni a megváltoztatásában is. Már tizenéves korom óta az ökológiai válság az a társadalmi probléma, amelyik a leginkább érdekel, és már akkoriban tudtam, hogy hivatásszerűen is ezzel akarok foglalkozni. Szerencsés vagyok, mert doktorandusz korom óta, immár csaknem két évtizede meg is tehetem ezt.

Az évek során a környezeti problémák vizsgálatától egyre inkább a megoldási lehetőségek felé mozdultam el. Ennek a folyamatnak egy fontos lépéseként 2008-ban életre hívtam, és számos munkatársammal együtt elindítottam a Kisközségi Programot, amely egyszerre kutatási és akcióprogram. Szilárd tudományos alapokat teremtve és azokra építve igyekszik társadalmi változásokat előmozdítani. A Program fő célja, hogy minél több ökológikus helyi kisközség kialakulását segítsük elő itthon, mindenféle méretű településen. Olyan kisközségeket, amelyek hozzájárulnak egy kevésbé környezetterhelő életmód kialakításához, az egy helyen lakó emberek közösséggé kovácsolásához, valamint a helyi gazdaság erősödéséhez. Hisszük, hogy az ökológiai válságtól csak akkor szabadulhatunk meg, ha az egy helyen lakó emberek közötti együttműködés a mainál sokkal inkább előtérbe kerül.¹

Ez a könyv a Kisközségi Program szellemiségében az ökológikus helyi (kis) közösségek kiemelt társadalomformáló szerepéről szól. Azt mutatja be, hogy e közösségek miért lehetnek kulcsfontosságú szereplők az ökológiailag fenntartható társadalmak megteremtésében. Az első 6 fejezet elméleti alapokat igyekszik nyújtani mindehhez, míg a 7. és a 8. terepi közösségkutatásaink eddigi eredményeit taglalja.

A könyv témája nem köthető egyik klasszikus tudományterülethez sem. Ha valahol mégis el akarjuk helyezni a tudomány térképén, leginkább két, vállaltan transzdiszciplináris területhez sorolhatjuk: nagyobb részt a humánökológiához², kisebb részben pedig a közösségtanulmányokhoz³ (*community studies*). Konkrét kutatási területem valójában e két terület metszéspontjában található. Mind a humánökológiára, mind pedig a közösségtanulmányokra igaz, hogy transzdiszciplináriként számos klasszikus diszciplína jó néhány részterületével átfednek. Ennek megfelelően a vidékszociológiától és a környezetszociológiától kezdve, a környezetpszichológián, az ökológiai közgazdaságtanon, a kulturális

¹ Részletesebb információkért a Kisközségi Programról lásd a www.kiskozossegek.hu oldalt.

² Humánökológia címszó alatt sokan sok mindent értettek már. Jőmagam az egyik leginkább bevett értelmezést követve a környezeti problémákkal, azok társadalmi okaival és következményeivel, valamint az e problémák elleni cselekvés lehetőségeivel foglalkozó, társadalom- és természettudományi diszciplínákon egyaránt átívelő tudományterületet értem alatta (vö. Nánási 2005, Takács-Sánta 2009a). Ebben az értelemben használjuk a kifejezést az ELTE TÁTK humánökológia mesterszakán is, amelynek vezetője vagyok.

³ A közösségtanulmányokról jó összefoglalást ad Becze (2010) és Kovács (2007).

antropológián, a politikatudományokon stb. át egészen az ökológiáig sokféle klasszikus tudományterületről használtam föl tanulmányokat a könyvhöz.

A fentebb leírtaknak megfelelően a kutatás során igyekeztem folyamatosan reflektálni a saját elfogultságaimra. Egyfelől határozottan úgy gondolom, hogy az ökológikus helyi közösségeknek kulcsszerepük lehet az ökológiai válság enyhítésében. Másfelől viszont nagyon ügyeltem arra, hogy ez a vélekedésem a lehető legkevésbé torzítsa az eredményeket: törekedtem arra, hogy ne idealizáljam e közösségeket, lássam korlátaikat, problémáikat is, és ne is hallgassam el ezeket az olvasók előtt.

*

Noha a könyv anyagának nagyobb része különálló tanulmányokként már megjelent különböző folyóiratokban, illetve könyvekben, a kötet korántsem pusztán publikációgyűjtemény. Egyrészt a korábban megjelent szövegeket számos helyen fölfrissítettem, módosítottam, kiegészítettem. Másrészt a tanulmányokat egységes ívbe szerkesztettem, és igyekeztem, hogy a szöveg minél inkább koherens egészet alkosson – ez reményeim szerint sikerült is.

A könyv borítóján ugyan csak az én nevem szerepel, ám rengeteg ember segédkezett a megszületésében. Mindenekelőtt a Kisközösségi Program jelenlegi és egykori munkatársainak kell köszönetet mondjak, akik különösen a 7. és 8. fejezetben részletezett terepi kutatásokban játszottak aktív szerepet, de jó páran közülük bizonyos szövegrészeket lektoráltak is. Hasonlóan hálás vagyok doktoranduszomnak, Bódi Baláznak is, aki a 2. fejezet társszerzője – ő dolgozta föl a Tikopiával kapcsolatos régészeti és néprajzi forrásokat. Boda Zsolt, Hajdu Gábor, Kelemen Eszter, Kocsis Tamás, Lányi András, Málovics György, Pataki György és a Socio.hu Társadalomtudományi Szemle szakfolyóirat anonim bírálói értékes észrevételekkel javították egyes szövegrészek minőségét. Köszönöm Glied Viktornak és Pánovics Attilának, hogy évekkal ezelőtt fölkertek a 6. fejezet alapjául szolgáló tanulmány megírására. Hálás vagyok egyik volt szakdolgozómnak, Nagybán Piroskának is, akivel sokat beszélgettünk a vallásról mint a közösségek egyik lehetséges összetartó erejéről, számos értékes szakirodalmat talált a témában, nem mellesleg pedig egy remek szakdolgozatot is írt belőle. Végül, de nem utolsósorban köszönöm minden ELTE-s diákomnak, akik az elmúlt években jártak a kutatószemináriumaimra, hogy ily módon részt vállaltak a 8. fejezetben bemutatott akciókutatásokból.

Takács-Sánta András
2017. június